

Erməni millətçilərinin Cənubi Azərbaycanda törətdikləri vəhşiliklər

XX əsrin əvvəllərində ermənilərin xarici ölkələrdən Azərbaycana köçürülməsi bölgədə demokratik vəziyyətin tamamilə dəyişməsinə səbəb olmuşdu. Erməni avantüristlərinin “Böyük Ermənistan” xülyasını həyata keçirmələri ilə bağlı yalançı təbliğatları Qafqaz bölgəsində milli qırğınların başlanmasına gətirib çıxarmışdı. 1905-1906-cı illərdə törədilmiş bu qırğınların miqyası xeyli genişlənərək Bakı, Naxçıvan, İrəvan, Zəngəzur, eləcə də Cənubi Azərbaycan ərazisini əhatə etmişdi.

Həmin illərdə erməni terror təşkilatına qoşulmağa səslənən intibahnamələr yayılırdı. Bu intibahnamələrdə azərbaycanlılar ruslara qarşı birlikdə mübarizə aparmaq adı ilə erməni terror təşkilatına qoşulmağa çağırılırdı. Buna qarşı çıxanlara isə hədə-qorxu gəlinirdi. Senator Kuzminski o dövrdə yazırdı: “Görünür, ermənilərin bu cür fitnəkar fəaliyyəti müsəlman dünyasında geniş yayılmışdır”. Yeri gəlmişkən, ermənilərin hədələyici intibahnamələri və onlara müsəlmanların mənfi cavabları İskəndəriyyədə fars dilində çap olunan “Cohrunuma” jurnalında dərc edilmişdi.

“Daşnaksütyun” partiyasının idarə etdiyi erməni quldur birləşmələrinin 1905-ci il fevral ayının 20-21-də İranın müsəlman əhalisinə qarşı törətdikləri vəhşiliklər, qırğınlar və dinc sakinlərə qəddarcasına divan tutulması şahidləri dəhşətə gətirmişdi. O vaxtlar Rusiyada nəşr olunmuş “Kavkaz” qəzetində bu qətlərin “Parisdə” və ya “Venesiyada” çap edilmiş erməni dərslərlərindən tərbiyə almış adamlar tərəfindən törədilməsi qeyd olunurdu. Bu kitabların müəllifləri öz şagirdlərini bəşəriyyətə qarşı gələcək cinayətlərə sanki qabaqcadan proqramlaşdırırdılar. Adıçəkilən rus qəzetinin yazdığına görə, həmin dərslərlərdə Tanrının erməni xalqını sivilizasiyanı və xristianlığı yaymaq üçün vasitəçi seçdiyi vurğulanırdı. Yeri gəlmişkən, ümummillə liderimiz Heydər Əliyev bu məsələyə belə qiymət vermişdir: “Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinist ruhda böyüməsinə zəmin yaratmağı dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəsdimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır. Azərbaycan xalqının mənafeəsinə və milli qüruruna yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaradır”.

1905-ci il mayın 11-də Bakıda erməni terrorçuları Qafqaz xalqları arasında dostluq əlaqələri yaratmağa təşəbbüs göstərən knyaz M. A. Nakasidzeni və Q. Takayşvilini qətlə yetirdilər. Həmin hadisə baş verən gün general Alixanov da öldürüldü. O dövrün məlumatlarına əsasən, qatillərdən biri “Dro” ləqəbli Drastamat Kanayan olmuşdu. Bu hadisələrdən əvvəl Dro Zəngəzur bölgəsində müxtəlif erməni quldur dəstələrinin tərkibində dinc insanlara – türklərə, kürdlərə, azərbaycanlılara qarşı qırğınlarda yaxından iştirak etmişdi. Dasnak terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilənlər arasında qəza rəisləri Pavlov, Nessanski, Boquslavski, vitse-qubernator Andreyev, polkovnik Bukov və başqaları da vardı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin azərbaycanlıların soyqırımı haqqında fərmanında qeyd olunur: “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirirdilər. Onların Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycan və indiki Ermənistan adlanan ərazidəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə-yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bunları törədən təşkilatlar hadisələrin açılmasına, ona düzgün hüquqi -siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişdilər”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəallarından biri olan Mirzəbala Məhəmmədzadə 1920-ci il mayın 28-də müsavətçi adı ilə həbs olunur. Həbsdən azad edildikdən sonra İrana mühacirət edən M. Məhəmmədzadə bir müddət Ənzəli və Rəşt şəhərlərində yaşayır. O, 1923-cü ildə İstanbulda çap olunmuş “Yeni Qafqaz” dərgisində İran xatirələrini nəşr etdirir. Sonralar 1927-ci ildə İstanbulda gedir, orada “Ermənilər və İran ” adlı kitabını türk dilində çap etdirir. Müəllif faktlara istinad edərək dasnak partiyasının İrandakı işi və erməni millətçilərinin iddiasına görə onların ariyalılarla eyni irqdən olması və qan qohumluğu barədə bir sıra məsələlərə toxunurdu. M. Məhəmmədzadə yazırdı ki, I Dünya müharibəsindən öncə bütün dünyada mövcud olan 3 milyon nəfər erməninin 1 milyon 100 mini Qafqazda, 100 mini İranda, 400 min nəfəri isə Türkiyədə yaşayırdı.

Dasnak partiyasının fəaliyyətinin Afinadan Tehrana köçürülməsi, Xoy, Təbriz, Rəşt, İsfahan və s. şəhərlərdəki fəaliyyəti, eləcə də Xoyda və Təbrizdə erməni kilsələrinin işi bir daha təsdiq edir ki, dasnaklar İranda müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti və Türkiyə əleyhinə müxtəlif təxribatlar həyata keçirməklə məşğul olmuşlar. Özlərini ariyalı iranlılarla bir irqdən bilib qan qardaşı adlandıran erməni

daşnakları 1905-ci ilin fevral ayında Bakıda, Tiflisdə, Şuşada olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanda da qırğınlar törətməkdən çəkinmirdilər.

1890-cı ildə Kristofor Mikailyan, doktor Jan Lorzis Məlikov, Simon Zavoryan və Konstantin Xatisyanın iştirakı ilə Tiflisdə daşnak partiyası yaradılır. Rəsmi orqanı “Drujaq” qəzeti olan daşnak partiyası 1907-ci ildə Vyanada özünün IV qurultayında bütün təşkilatlarına və üzvlərinə tapşırıq verərək hamını “erməni məsələsini” həll etmək üçün İranda gedən azadlıq hərəkatında fəal iştirak etməyə çağırırdı...

Yeyprem atdığı güllə ilə Tehranın Atabəy parkında “sərdari-milli” ləqəbli Səttarxan ayağından yaralandı. Bir ildən sonra o, həmin yaradan vəfat etdi. Yeyprem Tehran şəhərinin polis rəisi vəzifəsini ələ keçirdikdən sonra onun başçılığı altında yüzlərlə məşrutəçi azərbaycanlı türkü Atabəy parkında odlu silahla qətlə yetirildi. Yeyprem başda olmaqla çar Rusiyasının qoşunu Rəştdən Qəzvinə basqın etdi. Rusların ultimatumu 1911-ci il dekabrın 1-də İran parlamentinin müzakirəsinə çıxarıldı. Müzakirənin gedişində çıxış edən Şeyx Məhəmməd Xiyabani israrla deyir ki, “biz öz əlimizlə istiqlaliyyətimizi özgələ təqdim etməyə haqlı deyilik”. Dekabrın 24-də İran parlamenti buraxılır və Səmsaus-Səltənə İrani çar Rusiyasının müstəmləkəsinə çevirən ultimatumu qəbul edir.

Sonralar Yeyprem törətdiyi cinayətlər barədə belə qeyd edir: “1908-ci il fevralın 8-də Qiyas Nizami oğlu Nasir xanı müavini ilə birlikdə Qəzvinə öldürdüm. Sonra onun fərraş başçısı Vəli xanı tapıb qətlə yetirdim. Qəzvindən 35 kilometr aralıda—Xurzan adlı yerdə erməni dəstəsilə birlikdə Şahsevənlərdən 58 nəfəri öldürüb, 46 nəfəri isə yaraladıq. Qəsdən qadınları öldürdük. Çünki onlar çadralarının altında silah daşıyırdılar. Uşaqları qəsdən öldürmədik. Onlar təsadüfə güllələrin qurbanı oldular”. Qatı cani Yeyprem daha sonra qeyd edir: “Aprelin 19-da 90 nəfərlik erməni dəstəsi ilə Qəzvinə hərəkət etdik. Qiyas Nizaminin 21 yaşlı oğlunu əsir götürdüm. Qəzvinə 60-70 nəfəri öldürüb, 35 nəfəri yaraladıq. Sərdarı tutub güllələdim”. Türk qanına susamış Yeyprem 1908-ci il aprelin 18-də 7 nəfər erməni silahlısı ilə Şahsevənlərə hücum edib 8 nəfər kişi və bir qadını öldürdüyünü, Qəzvinə isə kürd qəbilələrinin başçısı Qiyas Nizamini güllələdiyini bildirirdi. Yeyprem 1908-ci il iyunun 24-də Tehran ətrafında – Qaratəpənin üç kilometrliyində Bəxtiyarilərdən 50-60 nəfərin öldürməsinə loğğalıqla qeyd edirdi. Bu murdar xislətli şəxs quldur erməni dəstəsilə Tehrandə Sipəhsalar məscidinə hücum etməsini və ordakıların qaçmasından da ağızdolusu söhbət açırdı. Daşnak quldurlarının Tehrandakı hərbi qərargahı erməni məktəb binası idi. Erməni millətçilərinin “sədaqət” və “fədakarlığına” bel bağlayan İranın dövlət başçıları onlara xüsusi imtiyaz və üstünlüklər verirdilər.

Yeri gəlmişkən, ermənilərin Cənubi Azərbaycana ayaq açmaları rus imeratoru I Pyotr hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir. Belə ki, I Pyotr 1722-ci ilin noyabrında Gilanın mərkəzi şəhəri olan Rəştə hərbi dəniz donanması və ordu yeridir. Həmin qəsbkar yürüşdə rus ordusundan savayı, erməni hərbi dəstələri də iştirak edirdi. 1723-cü il iyulun 26-da rus və erməni birləşmiş qüvvələri Rəşti işğal edir. Çar I Pyotr Dağlıq Qarabağ mülklərinə İrana qarşı üsyana qalxmağa və özlərini müstəqil idarə etməyə şərait yaradacağını bildirir. Gülüstan, Coraberd, Xaçın, Vərəndə və Dizakın daxil olduğu Dağlıq Qarabağ mülkləri beş tayfadan ibarət idi. Hər tayfa başçısı fars sözü olan “məlik” (rəis) ləqəbi ilə adlandırılırdı. 1730-cu ilə qədər həmin mülklərin varlığına son qoyulmuşdu. Bundan sonra ermənilər Dağlıq Qarabağa yiyələnmək üçün Rusiyaya əl açmışdılar. Çar Rusiyasının Qafqaz və İrana hücumları erməniləri öz məkrli planlarını həyata keçirməyə sövq edirdi.

1918-ci ildə rus qoşununun Cənubi Azərbaycanı işğal etməsindən sevinən ermənilər hərbi ordu hissələri yaradıb Maku, Xoy, Urmiyada qanlı qırğınlar törətdilər. Urmiya gölü ətrafında öldürülən və yandırılan azərbaycanlıların sayı olduqca çox idi. Ermənilər məşrutə hərəkatına qarşı xəyanət edib rus döyüşçüləri ilə birlikdə azərbaycanlı əhalinin qırılmasında və yandırılmasında yaxından iştirak edirdilər. Çar ordusunun Cənubi Azərbaycandan çıxdığını bilən ermənilər bərk qorxuya düşdülər. Ruslar ərazidən çıxarkən öz silahlarını təmənnəsiz olaraq ermənilərə verdilər. Seyid Əhməd Kəsrəvi bu hadisələri belə qeyd etmişdir: “Biz dedik ki, ürək dağlayan Urmiya dastanını ayrıca yazacaşıq. Dey ayının 11-i (dekabrın 31-i) idi ki, ruslar Urmiyanı tərk etməyə başladılar. Onların ordusunun bir hissəsi sərhədə doğru geri çəkildi, sabahısı – ayın 12-də qalan qoşunlar da oranı tərk etdilər. Son 1-2 ay ərzində qan töküb talançılıq edən ermənilər qorxub Urmiyada qalmaq istəmirdilər. 10 minə yaxın kişi və qadın uşaqları ilə birlikdə əşyalarını yığıb tələsik şəhəri tərk etdilər. Onlar könüllü surətdə əcnəbilərdən aldıkları silahla yerli günahsız əhalinin qanını tökdülər. Lakin əsas sözumüz ermənilərin iranlılarla düşmənçilik mövqeyində durması idi. O adamlar ki, əsrlərlə İranda yaşayıb və onun bütün nemətlərindən, rahatlıqlarından faydalanıb əcnəbilərin göstərişi ilə öz həmvətənlərinə düşmənçilik etdilər”.

Özlərini ariyalılarla həmirq və qan qohumu adlandıran ermənilər Cənubi Azərbaycanın Urmiya, Xoy, Təbriz və Salmas şəhərlərində qanlı qırğınlar törətdilər. Erməni quldur dəstəsinin başçısı Ağa Petros, assurilərin rəhbəri Marsimon və digər şəxslər Salmasdan Urmiyaya gəldilər. Erməni dəstələri evləyə

soxularaq talançılıq edir, evləri yandırtdılar. Toplarla şəhəri oda tuturdular. Seyid Əhməd Kəsrəvi yazır: “Onlar Urmiyada 500 evə od vurub yandırdılar, kişi, qadın və uşaqları öldürdülər. Belə zülm və vəhşilik heç bir əsrdə edilməmiş və heç bir qanunda görünməmişdi”.

Urmiyada 15 minə qədər əhali yaşayırdı. Erməni quldurları təkcə bir gündə 1500 nəfər azərbaycanlıni qətlə yetirdilər. Osmanlı qoşunu Urmiyaya gələnə qədər erməni qanıçənləri tərəfindən 10 mindən artıq soydaşımız öldürüldü. Bu qırğınlar haqda Seyid Əhməd Kəsrəvi yazır: “1918-ci ilin martında ermənilər qapıları sındırıb, evlərə girib azyaşlı qız uşaqlarını zorladılar, sonra onlarla bərabər kişiləri və qadınları öldürdülər. Evlərindən qaçmağa müvəffəq olanları isə küçələrdə güllələyirdilər... Analar uşaqlarını qana boyanmış vəziyyətdə görürdülər. Bu dəhşətli hadisələri, vəhşilikləri insan artıq şərh edə bilmir”. Ermənilərin törətdikləri kütləvi qırğında 10 min nəfərə yaxın azərbaycanlı öldürüldü, əhalinin mülkü, əmlakı ələ keçirildi. 1918-ci il iyunun 24-də quldur dəstə başçısı Andronik Ozanyanın silahlı dəstələri Xoy şəhərini mühasirəyə aldılar. Topları işə salaraq bir neçə evi dağıtdılar, günahsız insanları qətlə yetirdilər. Xalqın köməyinə çatan osmanlılar quldur Andronikin ordusunu geri çəkilməyə məcbur edirlər.

Ruslara sığınan daşnaklar və onun hərbi başçısı Pertos topxana və hərbi qrupları ilə Urmiyadan Salmasa hərəkət etdilər və burada çoxlu sayda insanın qanı axıdıldı. Andronik yenidən öz qüvvələrini qaydaya salaraq Xoya hücum etdi. Şəhərin müdafiəsinə qalxan xoylular ermənilərə ağır zərbə endirdilər.

1918-ci il iyunun 26-da Xalxaldan olan yaşlı kişi Mirməhəmməd Pişnamazın öz evində başını kəsib bədənini tikə-tikə etdilər. Rus və ingilis havadarlarına arxalanan ermənilər quldur Andronik Ozanyanın başçılığı ilə Urmiyada, Xoyda, Salmasada və Təbrizdə görünməmiş qırğınlar törətdilər. Ermənilərin misli görünməmiş azğınlıqlarına dözməyən Salmas və Urmiyanın kəndlərində yaşayan sakinlər evlərini tərk etməyə məcbur oldular.

Ermənilərlə farsların dil, irq və qan qohumluğu olduğunu İran alimi Pərviz Vərcəvəndin 1999-cu ildə Tehrandə fars dilində nəşr etdirdiyi “İran və Qafqaz” (“aran şirvan”) kitabında Andronik Hoyanın “Erməni mədəniyyəti ilə İran mədəniyyətinin uzun sürən həmişəlik bağlılıqları” yazısı (səh. 361-389) çap olumuşdur. O yazır: “Ermənilərin dili hind-Avropa dilinin bir şaxəsidir ki, fars dili ilə yaxın qohumluq əlaqələri vardır. Parfiya çarlığı dövründə iranlılar və ermənilər bir-birinin dilini başa düşürdülər. Hazırda pəhləvi lüğətləri erməni dilində müşahidə edilməkdədir. Andronikin kitabına görə ermənilərin təqvimi ilə farsların təqvimi eynidir.” Bütün bunlar barədə amerikalı tarixçi haqlı olaraq qeyd edir: “...Bura gələn ilk ermənilər fırıldaqçı, macərə axtaran olmuşlar. Onlar avantürist olmasaydılar, digər ölkələrdən ərazi qoparmaq xəyalında olub ”böyük hayastan" yaratmaq fikrinə düşməzdilər". Erməni millətçiləri bu gün də İranda Azərbaycan dövlətinə qarşı təxribatlarını davam etdirirlər.

Firudin CÜMŞÜDLÜ,
ADPU-nun Azərbaycan tarixi
kafedrasının dosenti,
tarix elmləri namizədi